

INTELLEKTUAL MULK QIYMATINI BAHOLASHNING ASOSLARI

Jaloliddinova Mohira Alisher Qizi

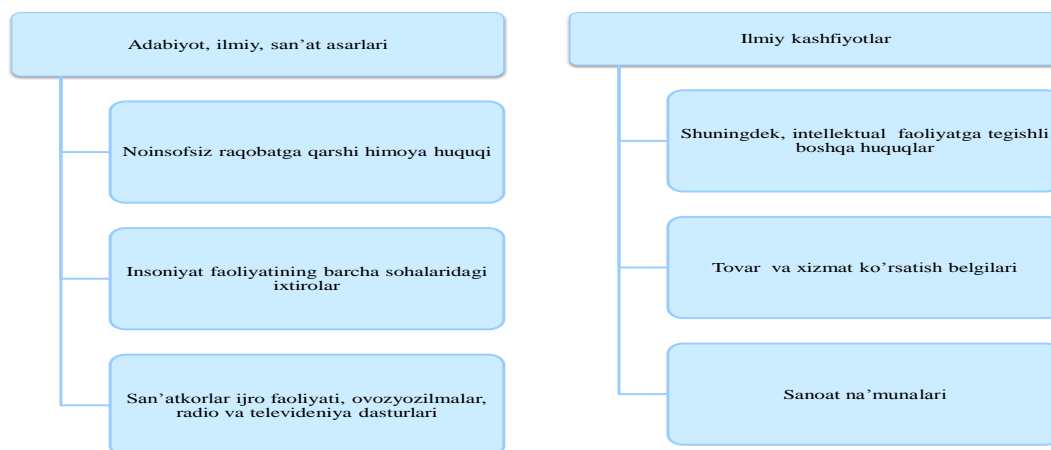
Toshkent Moliya Instituti Magistratura Bo'limi "Baholash Ishi Va Rieltorlik" Yo'nalishi 1-
Bosqich Talabasi
Tel: (90)939-83-23

Intellectual mulk tushunchasining kelib chiqishi XVIII asr oxiri Fransiya qonunchiligi bilan bog'liq. Mualliflik va patent huquqiga mulkdoriy yondashuv an'anasi Fransiyada vujudga kelgan hamda o'zining asosiga ya'ni rivojlanishini fransuz faylasuflari mehnati natijasida olgan tabiiy huquq nazariyasiga tayangan. Ushbu nazariyaga muvofiq har qanday ijodiy natijalar yaratuvchisi (ijodkori) huquqi ijodiy faoliyatning tabiatidan vujudga keluvchi hamda ushbu huquq davlat tomonidan tan olinishi va olinmasligidan qat'iy nazar mavjud bo'luvchi uning ajralmas tabiiy huquqi bo'lib hisoblanadi.

Patent va mualliflik huquqining vatani Angliyadir. Aynan shu yerda ilk bor 1623 yilda Patent qonuni ("Monopollar maqomi") va 1710 yilda Mualliflik qonuni ("Qirolicha Anna maqomi") qabul qilingan. Keyinchalik "intelektual mulk" tushunchasiga birlashtirilgan adabiyot va sanoat mulki tushunchalari paydo bo'ldi. 1883-yilda hozirgi kunda ham ushbu turdagi mulk muhofazasi sohasida universal ko'p qirrali bitim sanoat mulki muhofazasi bo'yicha Parij konventsiyasi imzolangan. Oradan uch yil o'tib, ya'ni 1886-yili adabiy va badiiy asarlarni muhofaza qilish to'g'risidagi Bern konventsiyasi kuchga kirdi. Ayniqsa, bunda buyuk fransuz adibi Viktor Gyugo boshchiligidagi guruh va uning Xalqaro adabiyot va san'at assotsiatsiyasi muhim o'rin tutdi. 1891-yilda esa belgilarni xalqaro ro'yxatdan o'tkazish uchun Madrid bitimi imzolandi. Shundan so'ng 1893-yili Parij va Bern konventsiyalari bo'limlarining o'zaro birlashishi intellektual mulk muhofazasi bo'yicha Birlashgan xalqaro byuro tashkilotining yaratilishiga olib keldi.

Biroq, intellektual mulk atamasi vujudga kelishi bilanoq unga bo'lgan munosabat bir xil bo'lmagan. Olimlar-huquqshunoslar ushbu atamani noaniq va ilmiy emas deb hisoblaydilar, chunki mualliflik asarlari hamda texnik yangiliklar hisoblangan nomoddiy obyektlar va moddiy buyumlar huquqiy tartibini tenglashtirib bo'lmaydi. Haqiqatdan ham bir tarafdin ijodiy natijalar yaratuvchisiga erkin begonalashtirilishi mumkin bo'lgan undan foydalanish huquqi tegishli. Ushbu huquq mulkiy huquqqa oid va haqiqatdan ham moddiy buyumga bo'lgan mulk huquqiga o'xshash. To'g'ri bunda, ularning jiddiy farqlarini esda saqlash lozim.

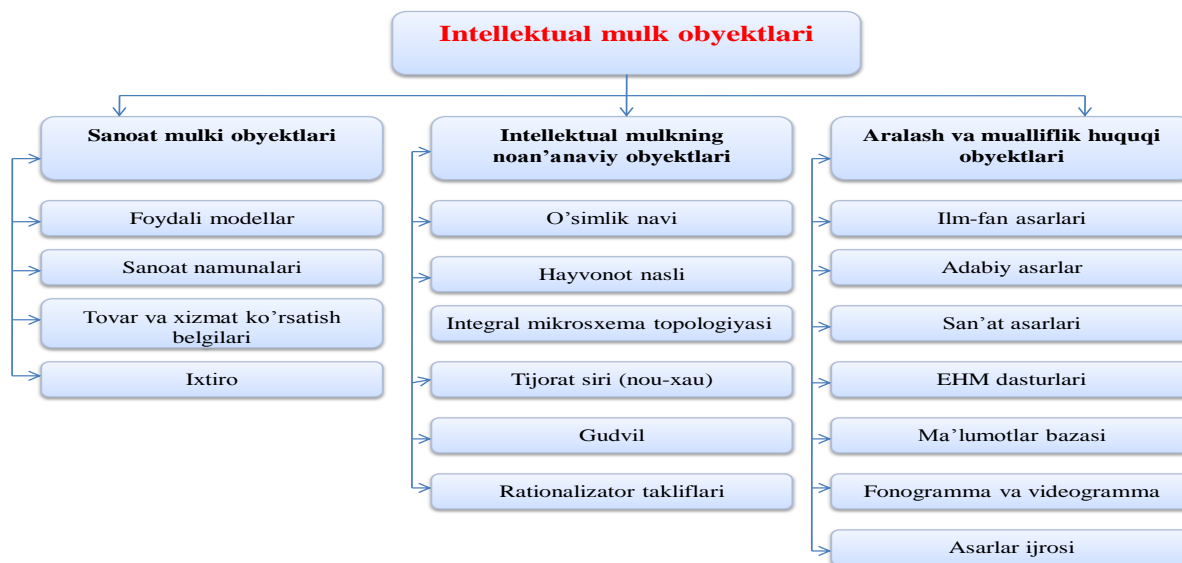
"Intellectual mulk" tushunchasi so'ngra 1967 yil 14 iyuldagi "Butunjahon intellektual mulk tashkiloti (BIMT)ni tashkil etish to'g'risida"gi Stokgolm konventsiyasida ilgari surilgan. Mazkur konventsiya intellektual mulkning huquqiy maqomini belgilash bilan birga, uning tarkibi, ya'ni obyektlarini (1- rasm) ham aniqladi hamda BIMT faoliyatining tashkiliy-huquqiy asoslarini ko'rsatib berdi.

1-rasm. Intellectual mulk obyektlari¹

¹"Intellectual mulk va nomoddiy aktivlar" fanidan o'quv materiallari; Toshkent moliya instituti 2018-yil, 32b.

Shunday qilib, intellektual mulk - bu insonning ijodiy faoliyati natijalariga bo'lgan huquqidir.

2-rasm. Intellektual mulkning asosiy turlari²

“Intellekt” - lotincha so'z bo'lib “aql” ma'nosini bildiradi. Intellektual faoliyat natijalari ijodiy faoliyat hisoblanadi. Bu ko'p hollarda aqliy mehnat kishilari – yozuvchilar, shoirlar, rassomlar, olimlar, injener texnik xodim va boshqalar faoliyatining mahsullaridir. Bu mahsullar o'zining yangiligi yoki o'ziga xosligi, takrorlanmas belgilariga ega bo'ladi. Huquq fanida bu mahsullarni ko'pchiligi g'oyaviy - nomoddiy ko'rinishda bo'lishligi qayd etiladi. Shu sababli ham ularga nisbatan odatdagi ashyo, moddiy obyektga nisbatan qo'llaniladigan huquq me'yorlarini qo'llab bo'lmaydi. Bu mahsullar fuqarolik qonunlari bilan qo'riqlanishi uchun quyidagi shartlarga javob berishi kerak:

- haqiqatda ijod mahsuli bo'lishi, ya'ni original (o'ziga xos) bo'lishi;
- betakror bo'lishi va biron-bir obyektiv shaklda ifoda etilishi.

Intellektual faoliyat natijasini yaratgan ijodkor yaratgan mahsuliga intellektual mulk huquqiga ega bo'ladi.

Intellektual mulk obyektlari fuqarolik huquqining boshqa obyektlari - ashyolar, qimmatbaho qog'ozlardan quyidagi xususiyatlari bilan farq qiladi:

-intellektual faoliyat natijalari ko'p hollarda moddiy ko'rinishda emas balki, g'oya bilan axborot shaklida namoyon bo'ladi;

-g'oya, bilim shaklidagi intellektual mulk obyektiga odatda moddiy ashyoga egalik qilganday egalik qilish mumkin emas;

-bunday obyektlardan bir vaqtning o'zida cheksiz doiradagi shaxslar foydalanishi mumkin;

-intellektual mulk huquqi obyektlariga mulk huquqining bemuddat ekanligi haqidagi qoida qo'llanilmaydi;

-qonunda belgilangan muddatlar o'tishi bilan intellektual mulk sohibining ma'lum intellektual mulkiga nisbatan huquqlari bekor bo'ladi va bu obyektlar umuminsoniy boylikka aylanadi, har kim undan ma'lum shartlar asosida tekin va ruxsatsiz foydalanishga haqli bo'ladi;

-intellektual mulk obyektlariga nisbatan mulk huquqini himoya qilishda vijdonan da'voni qo'llash imkoniyati amalda mavjud emas;

-intellektual mulk huquqi obyektlariga nisbatan odatdagi mulk huquqi emas, mutloq huquqlar haqidagi qoidalar qo'llaniladi;

-intellektual mulk huquqining amal qilishi, ayni vaqtda ma'lum hudud bilan chegaralangan bo'ladi. Ixtiroga berilgan O'zbekiston Respublikasi Patent idorasini patenti bilan ixtiro davlatimiz hududida amal qiladi.

²“Intellektual mulk va nomoddiy aktivlar” fanidan o'quv materiallari; Toshkent moliya instituti 2018-yil, 33b.

Ko'pgina intellektual mulk obyektlariga nisbatan ularning mualliflar shaxsiy huquqlari mavjud bo'lib, bu obyektlardan foydalanuvchilarda bu shaxsiy huquqlarga rioya qilishlari lozim.

Intellektual mulk obyekti bo'lib, jismoniy yoki yuridik shaxsning intellektual faoliyatning natijalari hamda fuqarolik muomalasi ishtirokchilarining, tovarlar va xizmatlarning xususiy alomatlarini aks ettiruvchi vositalarga bo'lgan mutlaq huquqi hisoblanadi³.

Intellektual mulkni baholash jarayonida ("intellektual mulk" atamasi, asosan, texnologik aktivlarga nisbatan ishlatiladi), shuni ta'kidlash mumkinki, fundamental texnologiya boshqa texnologiyalarning asosi bo'lib xizmat qiladi yoki u mavjud bo'lgan texnologiyani rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yerda baholash texnologiyani o'ziga xos xususiyatlari e'tiborga olinadi va shu sababli sifatli baholash deb tasniflanadi. Biroq, texnologiya tayinlangan paytda to'lanishi kerak bo'lgan to'lov, texnologiya litsenziyalangan paytda to'lanishi kerak bo'lgan royalti va kompaniya tomonidan boshqaruvchi aktiv sifatida texnologiyani sotib olayotgan vaqtda pul mablag'lari bilan bog'liq bo'lgan vaziyatlar mavjud bo'ladiki, bunday vaziyatlarda texnologiyaning qiymatini pul miqdori jihatidan baholab ko'rsatilishi lozim. Intellektual mulkni bunday pul qiymati asosida baholashni miqdoriy baholash deb atash mumkin.

³O'zbekiston Respublikasi Mulki baholash 13-son "Intellektual mulk obyektlari qiymatini baholash" milliy standartidan (MBMS) foydalanildi.